

REAGIRANJA

DINKO TOMAŠIĆ I ETNOPSIHLOGIJA

Hrvoje Lorković

Sveučilište u Ulmu, Ulm

UDK 316.72 (47)

Primljeno: 21. 10. 1993.

Analizirajući Tomašićevu knjigu *Utjecaj ruske kulture na sovjetski komunizam* (1953) i povezujući je s nekim drugim istraživanjima iz oblasti etnosociologije i etnopsihoanalize, autor se zalaže za drukčiju (pozitivniju) valorizaciju opusa Dinka Tomašića, nego što je predloženo u nekim radovima Aleksandra Štulhofera.

Broj 4-5 *Društvenih istraživanja* posvećen je ratu protiv Hrvatske. Ime Dinka Tomašića spominje se u Štulhoferovu radu (što nije čudno ako se sjetimo da je Štulhofer ponovno otkrio Tomašića hrvatskoj publici), ali ni u jednom drugom. Ni u Štulhoferovu radu Tomašić ne "dolazi na svoj račun" koliko bi se to moglo željeti. Potkrijepit ću taj dojam onim što sam o Tomašiću saznao iz njegove knjige *The Impact of Russian Culture and Soviet Communism* (Tomašić, 1953).

U tom djelu Tomašić se pokazuje dvostrukim inovatorom: on upozorava na konflikte unutar jednoga naroda među podskupinama koje bi u svakoj etnološkoj sistematizaciji pripale kategorijama i višima od naroda, a posljedica tih konflikata pripisuje bitnu ulogu u stvaranju uvjeta za revoluciju i za razvoj sovjetskog društva nakon nje.

Sam po sebi taj način gledanja nije nov – nalazimo ga izražena npr. u prepisci ruske carice Katarine koja je u francuskoj revoluciji vidjela sukob Franaka i Gala. Novo je to što je Tomašić ("interdisciplinarno") "zagrabio" u sociologiju i psihologiju sedentarnih Praslavena iz područja Polesja i nomadskih "predatora" iz centralnoazijskog stepskog prostora, Tatara. Važnost Tomašićeva pionirskog rada dolazi do izražaja kad vidimo sve veći interes za sukobe drugdje u svijetu, koji su, između ostalog, formirali europsku sudbinu (Sträuli; o tome poslije).

Iz Štulhoferova prikaza Tomašićeva životnog puta i njegove znanstvene karijere (S. Štulhofer, 1992), a i iz predgovora ovdje komentiranog djela, saznajemo o

poticajima za gledišta izložena u njemu. Tomašić je već u svojim prvim radovima naglašavao razlike između formiranja osobnosti u zadrugama slavenskog tipa, s njihovim diferenciranim funkcijama, i u monotonom, stočarskom gospodarstvu dinarskih brđana. On je shvatio i transmisije između privrede, socijalne organizacije i karaktera osobnosti: diferencijacija posla u zadruzi slabi vertikalne napone. Već u tim radovima Tomašić pokazuje osobit interes za svojstva kulture u jednih i drugih zajednica. On istražuje vjerovanje u opasne duhove i demone, sadržaje snova. Nesigurnost i nepovjerljivost – te neumorne motore borbene spremnosti – nalazi pretežno u Dinaraca.

Našavši se u Americi, Tomašić se susreće s dvije intelektualne struje: jednu predstavljaju ruski emigrantski povjesničari, kulturolozi i sociolozi, drugu psihoanalitičari. Tomašić zahvalno uči od prvih i promiče njihove ideje, kao i radove (s razlogom, jer oni su dragocjenost za koju će se teško naći nasljednik bilo u staroj bilo u novoj domovini), dok je mnogo suzdržljiviji sa psihoanalitičarima. Harolda Lasswella, poznatog autora psihoanalitičkih studija o političkim ličnostima, spominje u predgovoru i toplo mu zahvaljuje na interesu, ali Lasswellovo ime, kao ni imena drugih, tada već dobro poznatih psihoanalitičara društva i kulture, ne nalazimo u popisu publikacija niti u kazalu.

Takvo stanje stvari ne govori nam toliko o Tomašiću koliko o statusu psihoanalitičkih teorija u američkoj sociologiji. Taj status ponegdje je i eksplicitno izražen: za sociologe ponosne na diferencirano razmatranje mnogoslojnih pojava monokausalno tumačenje društvenih fenomena – poput rata – terminima individualne, po mogućnosti seksualno motivirane agresivnosti bilo je naprosto neprihvatljivo (Kelman, 1965).

Pa ipak, fenomeni koji Tomašića zanimaju i objašnjenja koja daje prelaze sociološke okvire i zalaze na područje psihoanalize. Činjenica da Tomašić ne govori psihoanalitičkim jezikom pokazuje tek da u njegovo vrijeme nije postojala psihoanalitička teorija koju bi se bez opasnosti po vlastiti znanstveni ugled moglo uplitati u sociološke rasprave. Situacija se od Tomašićevih vremena tek nešto promijenila: i danas su oni koji – jednom upućeni u psihoanalitičko mišljenje – primjenjuju taj način u analizi ponašanja naroda (naročito europskih) ograničeni na pjesnike, romanopisce (poput T. Manna), novinare i historičare. Psiholozi i psihoanalitičari upuštaju se u pitanja ponašanja naroda tek onda kad su im produkti (npr. kritika nacionalsocijalizma) konformni s vladajućom ideologijom (primjer: Mitscherlich, 1967).

Vratimo se *Russian Culture...* Tomašić u Rusiji prepoznaje iste strukture što ih je već bio upoznao u vlastitoj domovini. Ondje kao da je bliži praiskonskim oblicima kako zadrugnog tako i plemenskog elementa. Pođimo od onog zadrugnog: to su Praslaveni u svojim sojenicama, anarhično društvo bez anarhije, istinski, ovidijevski moral, "sponte sua, sine lege" štujući običaje. Pustimo maha asocijacijama: Zlatno doba? Nije li to naivna slika društva rođena iz slatkasta snatrenja o dobru i pravdi? Možda i nije. Ima ozbiljnih antropologa (primjer: A. Montagu, 1976) koji u Bušmana, Eskima i Tasadai s Bornea vide Zlatnu Zbilju. Istina je da im kritični etolozi poput Eibl-Eibesfeldta (Eibl-Eibesfeldt, 1975, 1984) proturječe, navodeći brojne primjere izrazita neprijateljstva iz tih sredina, ali neki

odsaj ipak ostaje. Ne treba ga interpretirati onako kako je to činio Montagu (kao argument protiv urođene agresivnosti), nego možda kao izraz manjka konkurencije za staništa ekstremne vrste (rubovi pustinje, polarne regije, odbojna džungla). Pripjatske močvare lako se uklapaju u taj niz.

Matrijalni Pravoslaveni su veseo narod, narod plesa, pjesme i svečanosti, nešto poput hipija. No dojam vara: Tomašić naglašava usporedo s moralnim svojstvima i razvijen smisao za identitet: demokratični Praslaveni posjeduju bitno svojstvo rodoljuba. Nacionalna svijest tako ne mora biti korelirana s ratničkim duhom, pljačkom i osvajanjima, kao što to mnogi rado vjeruju. Upravo obratno, stepskim konjogojcima, nomadskim ratnicima-pljačkašima ona nedostaje; toliko su sumnjičavi da nisu sposobni stvoriti stabilnih političkih zajednica; to uspijeva tek kad podvrgnu Slavene. A ni to ne mogu bez pomoći strane vjerske kulture – bizantskog kršćanstva. Jer Praslaveni nemaju straha pred svojim pitomim bogovima. Bogovi su u njih odani ljudima, čak su im odgovorni (kao u Pragermana; Richard Wagner na tome gradi zaplet svojega Ringa). Ni Isus Krist osobno ne plaši Rusa – ovaj s njime suosjeća, ali ne vjeruje u njegovu moć; moć imaju oni koji od Krista prave Pantokratora. Pa ni oni nisu dovoljni, države nema bez skandinavskih trgovaca, Varaga.

S vremenom je i to premalo. Traži se carstvo, poredak. Nemirni stepski jahači, sad već ruski aristokrati, nisu dobra osnova. Petar Veliki baca ih na imanje u provinciji, država prelazi u ruke profesionalaca, činovnika. No stepski jahač nije Slaven da bi bio dobar gospodar svoga posjeda, on se iživljava u lokalnim sukobima, kuje zavjere protiv carskog režima (dekabristi) ili omekopućuje i, poput Oblomova, tone u komplekse. Na kraju postaje "raznočinac", poluintelektualac koji sanja o vlasti i revoluciji. Taj element, pod imenom Slavofila, oživljava mit praslavenstva, vidi spas u povratku k njemu, ali mu, povijesno i politički nedosljedno, pripisuje idealno-kršćanske vjerske težnje. Potomak nosilaca stepskog autoriteta koji je Rusima nametnuo autoritarnu osobnost, onu nepovredivost očinske volje pred kojom strepi i svijta se svaka obitelj, tako postaje prvo Slavofil, onda Anarhist, Nihilist pa Narodnik – svaki od njih na svoj način Boljševik prije boljševizma.

Asocijacije ne presušuju. Svoj jezik zovemo "materinskim", kod drugih Indoeuropejaca je slično. Imamo iransku teoriju hrvatskog podrijetla. Zašto Hrvati ne govore neki iranski jezik? Jer su očevi stepski jahači, možda oni Huriti koji se spominju u grčkoj i maloazijskoj predaji, samoživi, sumnjičavi, nepovjerljivi, tražeći da ih se poštuje, i zato hladni i nepristupačni, premda u dubini duše žedni ljudske topline (Tomašić brižno citira tatarski folklor koji o tome svjedoči). Autoritarni očevi nemaju prilike utjecati na djecu. Jezik se nasljeđuje preko majki; alijenacija, determinirana životom u središtu kojega stoji konj, očevo.

Alijenacija je, prema marksistima, klasni fenomen. U Tomašićevoj naraciji vladajuća klasa nije tek klasa nego prvotno etnički, pa i raso, posve strana grupa. Dijalektika daljnjeg razvoja jednako je zabavna: duh stepe živi, prema Tomašiću, upravo među onima koji vjeruju da ostvaruju besklasno društvo. Potomci stepe su oni koji (već dugo prije boljševizma) kao bogati trgovci i gradski oci zloupotrebljavaju slavenski običaj donošenja jednoglasnih odluka...

Što kaže Tomašić o "širokoj ruskoj duši"? Kompenzacija! Poniženi i uvrijeđeni, oni koji ne mogu disati od svoje glavosti "bezgriješnoga" oca protiv čije volje nema priziva, traže utjehu i ohrabrenje u uvjerenju da im patnja nije uzaludna. Odatle duh misije: kroz rusku dušu ozdravit će svijet (u Nijemaca: "am deutschen Wesen wird die Welt genesen") – dubinska psihologija, čista kao u udžbeniku.

Iz svega što vidi Tomašić naslućuje slom sovjetskog sustava. On vidi veze između militarizma, nezainteresiranog za stanje radnoga naroda, posebno seljaka, i ekonomske slabosti. Stepskom vlastodršcu nije do napretka nego do održanja moći (Zinovjev, o kojemu je pisao Tomislav Sunić, s time će se rado složiti) (Sunić, 1990), on stoga radije uvažava modernu vojnu i drugu tehničku opremu nego da potiče stvaralački duh među vlastitim ljudima, on će govoriti o bezgraničnoj kreativnosti sovjetskoga čovjeka, ali će se više pouzdati u industrijsku špijunažu. Sve to sprečava i destimulira ne samo ekonomski nego i svaki drugi napredak. Predanost se nagrađuje, originalnost je opasna, podlost jest i ostaje uvjet karijere.

U svojoj carskoj periodu, ruska država živjela je od osvajanja; dodjelom zemlje zadovoljavalo se stepske apetite. Ali osvajanja dolaze do svojih granica. Država sagrađena na karijerizmu a ne na lojalnosti trga sve društvene veze za volju osiguranja partijske moći, pa niti napreduje niti jača, u njoj vlada apatija. Za razliku od jugoslavenskog unutarnjeg sukoba koji je Tomašić predvidio (dovoljno precizno da još u 40-im godinama predloži opće razoružanje, znajući tko pritom treba biti razoružan) on ipak za Sovjetski Savez ne predviđa raspad kataliziran vođom koji vidi da se dalje ne može bez "perestrojke".

Ali to su detalji. Dok Rusi više ne znaju što hoće i što je za njih dobro, jedno "smutnoje vrijeme" slijedi drugo, jedan vanjski uzor zbacuje drugi. Od samosvjesnih Praslavena, bića kojima ne trebaju hekatombe da bi se oprala od krivnje pred tiranskim božanstvima, Rusi padaju u tupu moralnu ovisnost o Pantokratorima i genijalnim vođama. Nitko drugi do empatični Dostojevski stavlja svojim junacima u usta: "Ako Boga nema, sve je dopušteno." Praslaveni su znali bolje – to da i bez Boga mnoge stvari nisu dopuštene.

Sve bi ovo nekome moglo zvučati kao plahi *plaidoyer* u prilogu Zlatnome Dobu u Polesju. Toga ima i tamo gdje se možda ne bi očekivalo. Već spomenuti Strauli "vrbuje" simpatije za "pionirske narode", one koji prvi nakon povlačenja ledenog pokrova nastanjuju tisućljetno nenaseljena područja, krče šume i stvaraju prvu kulturu. Dvije srodne skupine pionirskih naroda su mu Kelti (kojima pribraja i Skordisce, po njemu pretke Hrvata) i Slaveni. Na obroncima Kavkaza dotle već vrebaju konjokroti, stariji od homerskih Ahajaca, Kimerci, Huriti, osvajači Mezopotamije i vladari carstva Kušan na Istoku, pa onda Skiti i Sarmati, preci Srba. Kao potpora takvim predodžbama, danas, za razliku od Gumpłowiczovih ili još Tomašićevih vremena, stoje na raspolaganju bogati arheološki nalazi i lingvističke studije.

Polesjani i drugi pionirski narodi zaista su postojali. No nitko nije mogao očekivati da će im Zlatno Doba dugo trajati. Svaka zajednica poput njihove, što bolje napreduje, to se više pretvara u ekološku "nišu" koja čeka da je zaposjednu

destruktivni "predatori". Štulhofer bi to nazvao racionalnom alternativom: "Gdje ima, ima tko otima," ili "Puno krava – debeli obadi." Tako navodno sugerira tradicionalni Occamov skalpel?

Occam's razor nikad nije naodmet, on uvijek upućuje na potrebu nekog "kontrolnog pokusa" kao što, posve u popperovskom duhu, kažu fiziolozi. U Sträulijevu slučaju, on ne pokazuje da se sukobe poput jugoslavenskog ne može tumačiti etnokulturnim razlikama. Razlike su možda još kompleksnije nego što Sträuli misli. Tko po njemu stoji u povijesnoj pozadini sukoba? Keltoslaveni (Hrvati) i Sarmati (Srbi). A što vidimo: rat su započeli potomci onih koje narod zove Vlasi (rašireno europsko ime: Wales, Kauderwelsch, Walchen), tj. romanizirani Kelti ili od Rimljana u brda protjerani Iliri. Ali Turci i Austrijanci – koji te Vlahe naseljuju uz vojne granice – ne pronalaze ih tamo gdje ih trebaju, pod dinarskim brdima, nego ih dovlače izdaleka, iz Bizanta, odozgo gdje je možda bilo manje potomaka Ilira a više onih koji su ih nekad gonili, rimskih veterana, regrutiranih bogzna gdje u Africi, a onda i Skita i Sarmata, stepskih osvajača gurnutih na margine bizantskog društva. Što im je svima zajedničko? To da su nomadski stočari, da ne žive u dolinama kao poljoprivrednici, da ne grade gradove. Ma koliko rezali sva "šarena" imena, ono bitno ostaje. Srbi kažu: "Mi uvijek dobivamo rat a gubimo mir". Kao da to vrijedi samo za njih! Tko ratuje onako kao Braća i ne može dobiti mir.

Kad bismo od Occama tražili da izreže i takve distinkcije, ostali bismo na pitanju zašto Praslaveni nisu napadali i pljačkali stepске nomade. Ili: nema li Srbija baš ništa što bi joj varaždinski ustaše mogli oteti?

* * *

Svijet je danas prekriven gustom mrežom informacija, ali su oči te mreže još uvijek pregrube: u proteklim desetljećima nije bilo nikoga da govori o sovjetskim rukovodiocima kao nasljednicima "kulture bojnih sjekira", nikoga nije zanimao proces njihove metamorfoze. O tim rukovodiocima govorilo se samo kao o sljedbenicima društveno zabrinutih filozofa, Marxa, Engelsa... Na nama je da tu sliku postavimo na noge. Tomašić nam pritom neće biti tek ime za upotrebu u znanstvenim ritualima. On ostaje živa inspiracija.

REFERENCE

- Tomašić, D. *The Impact of Russian Culture on Soviet Communism*. Free Press, Glencoe, Ill, 1953.
- Sträuli, R. *Museion* (Zürich, časopis); niz članaka od 1991. do danas.
- Štulhofer, A. (1992) Predviđanje rata? – Etnosociologija Dinka Tomašića. *Društvena istraživanja*, 2, 1992.
- Kelman, H.C. *Social-Psychological Approaches to the Study of International Relations: Definitions of Scope*. Iz: *International Behaviour*. H.C. Kelman, ed. Holt, Rinehart & Winston, New York, 1965.
- Mitscherlich, A. i M. *Die Unfähigkeit zu Trauern*. München, 1967.
- Montagu, A. *The Nature of Human Aggression*, Oxford Univ. Press, New York, 1976.

Eibl-Eibesfeldt, I. *Krieg und Frieden aus der Sicht der Verhaltensforschung*. Piper, München 1975, 1984.

Sunić, T. *Against Democracy and Equality*. Lang, New York 1990.

Štulhofer, A. Testirajući teorije etničkog sukoba: Occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja* (1993) 4-5, 365-382.

DINKO TOMAŠIĆ AND ETHNOPSYCHOLOGY

Hrvoje Lorković

University of Ulm, Ulm

By analyzing Tomašić's book *The Influence of Russian Culture On Soviet Communism* (1953) and associating it with some other research projects in the fields of ethnosociology and ethnopschoanalysis, the author intercedes for a different (more positive) evaluation of Dinko Tomašić's work than is suggested in certain works by Aleksandar Štulhofer.

DINKO TOMAŠIĆ UND ETHNOPSYCHOLOGIE

Hrvoje Lorković

Universität Ulm, Ulm

Indem der Autor das Buch von Tomašić *Einfluß der russischen Kultur auf den sowjetischen Kommunismus* (1953) analysiert und es mit einigen Forschungen aus dem Bereich der Ethnosoziologie und Ethnopschoanalyse verbindet, setzt er sich für eine andere (positivere) Aufwertung des Gesamtwerks von Dinko Tomašić ein, als es in einigen Arbeiten von Aleksandar Štulhofer vorgeschlagen wurde.